

VOJNA POTROŠNJA I PRIVREDNI RAZVOJ

Vojna potrošnja u teoriji privrednog razvoja

Sa nastankom niza socijalističkih zemalja problemi obezbeđenja najbržeg tempa privrednog razvoja, na duži rok, postali su predmet ozbiljnih teorijskih rasprava. Stvorena je nova nauka koja treba da otkrije opšte zakonitosti koje regulišu privredni razvitak uopšte i pojedinih zemalja posebno.

Sa druge strane, pod uticajem brzog privrednog razvitka socijalističkih zemalja i u kapitalističkim zemljama teorijska razmatranja o tempu privrednog razvoja postaju sve više predmet raznih studija i rasprava.

I najzad, razvoj nerazvijenih zemalja, koje su se oslobodile kolonijalnog jarma, takođe je stavio u prvi plan pitanja i probleme vezane za privredni razvoj.

Teorija privrednog razvoja u poslednjoj deceniji zabeležila je veliki napredak. No i pored toga, veliki nedostatak u teorijskom osvetljavanju ove problematike leži u tome, što sve dosadašnje analize (koliko je autoru poznato) zapostavljaju, šta više i ne uzimaju u razmatranje, jednu veoma važnu komponentu, koja deluje negativno na privredni razvoj. Radi se o vojnoj potrošnji i kompleksu pitanja vezanih za ovu oblast.

Interesantna je činjenica da naučnici, kako socijalističkih, tako i kapitalističkih zemalja iz svojih analiza isključuju ovaj faktor. Razmatranje posledica vojne potrošnje na privredni razvoj prepušteno je publicističkoj delatnosti ili pak naučnim separatima, koji ne tretiraju problematiku vojnih rashoda u sklopu privrednog razvoja. Zanemari vanje vojnih rashoda u analizama savremenog privrednog razvoja teorijski se ničim ne može opravdati. Ovo iz razloga što su sa nastankom imperijalizma izdaci u vojne svrhe počeli naglo da se povećavaju. Apstrahujući ogromne vojne izdatke u prvom i drugom svetskom ratu, ovi izdaci, u uslovima mirnog razvitka poslednjih dvadeset pet godina dostižu takve razmere da bi ih svaka analiza privrednog razvoja mo-

rala da uzme u obzir. Dovoljno je samo napomenuti da pojedine zemlje u vojne svrhe troše 10—30% nacionalnog dohotka, da godišnje 8—9% proizvodnje svih dobara i usluga u svetu, ili oko 180 milijardi dolara, odlazi na vojne svrhe.

Činjenica je, da u ekonomskim istraživanjima metod apstrakcije zamenjuje laboratorijska ispitivanja, da je to metod koji omogućava sagledavanje suštine stvari; no nužno se mora postaviti pitanje: da li se iz analize privrednog razvoja mogu apstrahovati i faktori, koji su u jednom dužem vremenskom periodu — više od četvrtine jednog veka — bili od velikog uticaja na privredni razvitak skoro svake zemlje. Uopšte uzeto, izdaci u vojne svrhe dostigli su takvu visinu, da ugrožavaju kako proizvodnju, tako i potrošnju, da određuju pravac razvitka privreda, da stvaraju krupne disproporcije i poremećaje u privredama mnogih zemalja.

I ovaj rad zapravo predstavlja pokušaj da na nivou višeg stepena apstrakcije izvrši analizu mesta i uloge vojne potrošnje u ukupnoj potrošnji nacionalnog dohotka, kao i njenog uticaja na društvenu reprodukciju. Istovremeno, u radu je izvršeno uključivanje vojne potrošnje u Marksovu šemu proširene reprodukcije društvenog kapitala. Cilj analize je da se na teorijskom modelu ispita uticaj vojne potrošnje na privredni razvoj uopšte, kao i na pojedine oblike potrošnje.

Mesto i uloga vojne potrošnje u ukupnoj potrošnji nacionalnog dohotka i njen uticaj na društvenu reprodukciju

Sa stanovišta krajnje svrhe i uticaja pojedinih vidova potrošnje na društvenu reprodukciju — nacionalni dohodak se raspodeljuje na: a) akumulaciju, b) ličnu potrošnju, c) opštu potrošnju i d) vojnu potrošnju.¹ Prema tome, potrošnja nacionalnog dohotka jednaka je zbiru gore navedenih elemenata:

$$ND = A + LP + OP + VP$$

Opravdano je smatrati, da je ovakva raspodela nacionalnog dohotka sa gledišta dejstva pojedinih oblika potrošnje na društvenu reprodukciju najcelishodnija. Ovo u prvom redu iz razloga što svaki od navedenih oblika potrošnje ima određeni uticaj na proces društvene reprodukcije.

Uticaj akumulacije i lične potrošnje na proces društvene reprodukcije može se u ovoj analizi zapostaviti iz dva razloga: 1) što su naučno dovoljno obrađeni i 2) što nisu predmet istraživanja.

Uloga i mesto opšte potrošnje u tokovima društvene reprodukcije takođe je naučno objašnjena. Ona utiče na obim akumulacije; na proporcije raspodele društvene proizvodnje, na pojedine odeljke; na povećanje produktivnosti rada kroz podizanje kvalifikacija proizvođača, obezbeđenje zdravstva, rekreacije proizvođača itd.; na rešavanje te-

¹ Mnogi marksistički autori raspodeljuju nacionalni dohodak u socijalizmu na tri kategorije: akumulaciju, ličnu potrošnju i neproizvodnu potrošnju.

kućih i perspektivnih problema privrednog i društvenog razvoja itd. Međutim, kada se radi o opštoj potrošnji u nju se obično svrstava i vojna potrošnja, ali njeno dejstvo na tokove društvene reprodukcije posebno se ne tretira iako se u pojedinim radovima ove vrste vrši diferenciranje vojne potrošnje u odnosu na ostale oblike opšte potrošnje.²

Zbog svog značaja za društvenu reprodukciju vojna potrošnja zahteva posebnu diferencijaciju i posebno mesto u okviru raznih vidova opšte potrošnje, kao i posebnu analizu uticaja vojne potrošnje na tokove društvene reprodukcije uopšte i posebno na privredni razvoj određenih zemalja. Vojna potrošnja ima direktno negativan uticaj na stopu privrednog razvoja i proporcije neophodne za skladan razvoj privrede jedne zemlje. Vojna potrošnja menja odnose u raspodeli nacionalnog dohotka na pojedine oblike potrošnje. Ona se sa druge strane javlja kao faktor koji konstantno stvara disproporcije u privredi.

Ukoliko se nacionalni dohodak posmatra kao data veličina, onda je neosporno da veličina svakog od navedenih oblika potrošnje utiče na ostale vidove potrošnje. Shodno tome, izdvajanje dela nacionalnog dohotka za vojne svrhe odraziće se na veličinu ostalih oblika potrošnje. Koliko će koji oblik potrošnje biti pogođen zavisi od ukupnog nivoa vojne potrošnje, konkretnih odluka političkih organa o preraspodeli, političke oportuniteti i celishodnosti opterećenja pojedinih oblika potrošnje itd. Svakako, da će vojna potrošnja najpre pogoditi opštu potrošnju, s obzirom da se ona bez većih poremećaja i potresa može donekle smanjiti. Međutim, smanjenje opšte potrošnje ima svoju određenu granicu, koja se ne može prekoračiti, jer bi to izazvalo opšte posledice i dovelo do paralisanja određenih delatnosti društva (školstvo, zdravstvo, delatnost državnih organa itd.). Paralelno s tim, vojna potrošnja će pogoditi i ličnu potrošnju. Ovde nije bitno na koji će način biti izvedeno smanjenje realne potrošnje. Oprobani put za smanjenje lične potrošnje su inflacioni procesi. Međutim, i smanjenje lične potrošnje ima određenu granicu. Rapidno ugrožavanje životnog standarda u uslovima mirnog razvoja dovelo bi do štrajkova, raznih nezadovoljstava, političkih potresa itd., i najzad, vojna potrošnja mora da opteretiti i samu akumulaciju. Koji će vid potrošnje više ili manje biti opterećen zbog povećanja vojne potrošnje zavisiće od samog društveno-ekonomskog uređenja, od visine različitih nivoa potrošnje i mogućnosti njihovog što bezbolnijeg smanjenja, od klasnih odnosa, od tradicija i navika života jednog društva.

² Mnogi autori vojnu potrošnju svrstavaju u neproizvodnu, identifikujući je sa opštom potrošnjom. Dr Radmila Stojanović, na pr. iako vojnu potrošnju svrstava u neproizvodnu (opštu) potrošnju, ipak pravi izvesnu razliku:

„Pre svega, kad je reč o neproizvodnoj potrošnji, treba odmah konstatovati da nju ne možemo u svoj njenoj ukupnosti isto tretirati u odnosu na privredni razvoj. Pojedini oblici ove potrošnje imaju sasvim različita dejstva na tempo ovog razvoja. Zato ćemo sa tog aspekta svu neproizvodnu potrošnju podeliti u tri grupe:

1. kolektivno podmirenje izvesnih potreba građana koje finansira država putem budžeta, a to u krajnjoj liniji, takođe treba smatrati kao deo ukupne potrošnje (prosveta, kultura, zdravstvena zaštita građana i slično);

2. Indirektno finansiranje proširene reprodukcije putem raznih državnih službi koje unapređuju pojedine grane proizvodnje (agronomska služba, veterinarska, zaštita i gajenje šuma, konzervacija tla, održavanje puteva i sl.), što treba posmatrati kao proizvodno trošenje;

3. Čista neproizvodna potrošnja, koja ne znači ni direktno ni indirektno povećanje lične potrošnje, bilo akumulacije, već predstavljaju, ustvari smanjenje i jedne i druge”.

Dr Radmila Stojanović: „Teorija privrednog razvoja u socijalizmu”, Naučna knjiga, Beograd, 1960, str. 148.

Posledice smanjenja različitih oblika potrošnje zbog povećane vojne potrošnje na privredni razvoj biće različite. Pre svega, smanjenje akumulacije direktno će uticati na smanjenje stope privrednog razvoja. Ovo iz razloga što je stopa privrednog razvoja u tesnoj korelaciji sa stopom akumulacije. Smanjenje akumulacije zakonito će se odraziti na stopu privrednog razvoja. Međutim, stopa privrednog razvoja smanjiće se u većem procentu od smanjenja stope akumulacije iz razloga što vojna potrošnja pretežnim delom koristi sredstva za proizvodnju. Angažovanjem izvesnog dela proizvodnje prvog odeljka u vojne svrhe smanjivaće mogućnosti za proširenu reprodukciju, kako prvog tako i drugog odeljka društvene proizvodnje.

Smanjenje lične potrošnje indirektno će uticati na stopu privrednog razvoja zbog smanjivanja materijalnih stimulansa neposrednih proizvođača, kao i zbog nemogućnosti plasmana proizvoda drugog odeljka.

I najzad, smanjenje raznih oblika opšte potrošnje posredno bi uticalo na smanjenje stope privrednog razvoja.

Na jednom uprošćenom primeru, sa slobodno uzetim pretpostavkama u pogledu raspodele nacionalnog dohotka na navedene vidove potrošnje može se sagledati uticaj vojne potrošnje na stopu porasta nacionalnog dohotka. Raspodela nacionalnog dohotka prikazana je u četiri varijante, za šest godina i uz konstantni kapitalni koeficijent nacionalnog dohotka u iznosu od 2.

Raspodela nacionalnog dohotka

	Varijante			
	I	II	III	IV
Nacionalni dohodak	100	100	100	100
Fond akumulacije	20	19	16	14
Lična potrošnja	45	43	42	40
Opšta potrošnja	35	33	32	31
Vojna potrošnja	—	5	10	15

I Varijanta

Raspodela nacionalnog dohotka

G.	Nac. dohodak 100%		Akumulacija 20%		Lična potr. 45%		Opšta potr. 35%		Vojna potr.	
	Iznos	ind.	Iznos	ind.	Iznos	ind.	Iznos	ind.	Iznos	ind.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.	1.000	100	200	100	450	100	350	100	—	—
2.	1.100	110	220	110	495	110	385	110	—	—
3.	1.210	110	242	110	544,50	110	423,50	110	—	—
4.	1.331	110	266,20	110	598,95	110	465,85	110	—	—
5.	1.464,10	110	292,82	110	658,85	110	512,43	110	—	—
6.	1.610,51	110	322,10	110	724,73	110	563,76	110	—	—

II Varijanta

		100%		19%		43%		33%		5%	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
1.	1.000	100	190	100	430	100	330	100	50,00	100	
2.	1.095	109,5	208,05	109,5	470,85	109,5	361,35	109,5	54,75	109,5	
3.	1.119,02	109,5	227,81	109,5	515,58	109,5	395,68	109,5	59,95	109,5	
4.	1.312,92	109,5	249,45	109,5	564,55	109,5	433,26	109,5	65,65	109,5	
5.	1.437,64	109,5	273,15	109,5	618,18	109,5	474,42	109,5	71,88	109,5	
6.	1.574,21	109,5	299,10	109,5	676,91	109,5	519,49	109,5	78,71	109,5	

III varijanta

		100%		16%		42%		32%		10%	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
1.	1.000	100	160	100	420	100	320	100	100	100	
2.	1.080	108	172,80	108	453,60	108	345,60	108	108	108	
3.	1.166,40	108	186,62	108	489,89	108	375,25	108	116,64	108	
4.	1.259,71	108	201,55	108	529,08	108	403,11	108	125,97	108	
5.	1.360,48	108	217,68	108	571,40	108	435,35	108	136,05	108	
6.	1.469,32	108	235,09	108	617,11	108	470,18	108	146,93	108	

IV varijanta

		100%		14%		40%		31%		15%	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
1.	1.000	100	140	100	400	100	310	100	150	100	
2.	1.070	107	149,80	107	428	107	331,70	107	160,50	107	
3.	1.144,80	107	160,27	107	457,92	107	354,89	107	171,72	107	
4.	1.224,93	107	171,49	107	489,97	107	379,73	107	183,74	107	
5.	1.310,67	107	183,49	107	524,27	107	406,31	107	196,60	107	
6.	1.402,31	107	196,32	107	560,92	107	434,72	107	210,35	107	

Iz navedenog primera mogu se izvući sledeći zaključci:

1) Smanjenje akumulacije zbog povećanja vojne potrošnje usporava stopu privrednog razvoja:

$$ND_1 = \frac{A_1 - VP_1}{k}$$

(Pri čemu je ND_1 stopa porasta nacionalnog dohotka; A_1 = stopa akumulacije — učešće akumulacije u nacionalnom dohotku; VP_1 = stopa vojne potrošnje koja ide na teret akumulacije; k = kapitalni koeficijent).

U navedenom primeru svaki procenat smanjenja stope akumulacije zbog povećanja vojne potrošnje pri kapitalnom koeficijentu 2 smanjivao je stopu rasta nacionalnog dohotka za 0,5%:

$$ND_1 = \frac{20-1}{2} \quad ND_1 = 9,5\%$$

Posmatrano na duži vremenski period, za šest godina — kao što je u primeru navedeno, indeks porasta nacionalnog dohotka sa smanjenjem stope akumulacije zbog vojne potrošnje iznosio bi:

I varijanta	161,05%
II varijanta (1% vojne potrošnje od akumulacije)	157,42%
III varijanta (4% vojne potrošnje od akumulacije)	146,93%
IV varijanta (6% vojne potrošnje od akumulacije)	140,23%

2. Vojna potrošnja smanjuje ličnu i opštu potrošnju i to: dvostruko: prvo, procentualno smanjuje učešće ovih vidova potrošnje u nacionalnom dohotku, a drugo, usporavanje tempa porasta nacionalnog dohotka odražava se na smanjenje lične i opšte potrošnje, posmatrano za duži vremenski period.

3. Svestrana analiza uticaja vojne potrošnje na privredni razvoj ne sme da zapostavi ni posledice angažovanja aktivno sposobne radne snage u armiji ili na poslovima vezanim za armiju. Apstrahujući porast nacionalnog dohotka koji rezultira iz određene stope akumulacije i kapitalnog koeficijenta, vezivanje aktivno sposobne radne snage u armiji i za armiju smanjuje potencijalni fond rada stanovništva, — koji bi se mogao koristiti za proizvodne ili ostale društveno-korisne delatnosti. Sa stano- višta egzaktne analize nije bitno da li u zemlji postoji relativna prenase- ljenost, pa da se angažovanjem ljudstva u armiji rešava problem zapo- slenosti. Uostalom nije poznato da se problem zaposlenosti rešavao na ovaj način. Međutim, kada se radi o kompleksnom sagledavanju posledica angažovanja stanovništva u armiji i na poslovima vezanim za nju, sasvim je irelevantno postojanje relativno suvišnog stanovništva. Posmatrano iz tog ugla, angažovanje radno sposobnog stanovništva za vojne svrhe smanjuje nacionalni dohodak srazmerno broju ljudi vezanih za armiju i prosečne novostvorene vrednosti po proizvodnom radniku. Ako se ovome doda da se za vojne potrebe pretežno angažuje kvalifikovana i visoko- kvalifikovana radna snaga sa visokim radnim potencijalom, onda je si- gurno da je smanjenje nacionalnog dohotka znatno veće.

4. Vojna industrija forsira razvoj onih grana industrije koje su ve- zane za nju. Na taj način stvaraju se određene disproporcije u privredi, koje posebno dolaze do izražaja prilikom naglih uvećanja vojnih budžeta. Istovremeno, privreda dobija pravac razvoja koji nema mnogo veze sa normalnom reprodukcijom materijalnih dobara neophodnih za egzi- stenciju društva.

5. Vojna potrošnja stvara teškoće u društvenoj reprodukciji i vezivanjem tzv. kritičnih materijala. Poznata je stvar da industrija naoružanja zahteva velike količine raznovrsnih materijala: svih vrsta metala, uranijuma, nafte, gume itd. Potrošnja nekih materijala za vojne potrebe penje se i do 90% ukupne svetske proizvodnje (uranijum). Kako vojna potrošnja ima prioritet nad ostalim oblicima potrošnje, to nedostatak pojedinih materijala može usporavati razvitak pojedinih industrijskih grana ili čak i prekide u radu pojedinih preduzeća.

Istovremeno ne treba izgubiti iz vida, da vojna potrošnja koristi u prvom redu materijale koji su od bitnog značaja za proširenu reprodukciju. Time se, posmatrano na duži vremenski period, znatno smanjuje stopa privrednog razvoja.

Posledice su još veće ako se uzme u obzir iscrpljivanje prirodnih bogatstava zbog vojne potrošnje. To naročito važi za one materijale, koji se potpuno uništavaju kroz potrošnju, kao što su razna pogonska goriva (uranijum, nafta, ugalj) i razni drugi materijali koji sagorevaju u brojnim eksperimentima ili su ugrađeni u razna oružja skladištena u brojnim arsenalima. Može se slobodno reći, da je najveći deo materijala koji se angažuju za vojne potrebe, bez obzira da li su uništeni u eksperimentalnim eksplozijama ili su ugrađeni u razna vojna oružja i opremu — izgubljeni i na njih se više ne može računati u daljim tokovima društvene reprodukcije. Ovi materijali niti su igrali, niti će ikada igrati neku ulogu u razvitku materijalnih proizvodnih snaga društva. Potrošnja ovih materijala u proizvodne svrhe, čak i kada se radi o njihovom potpunom uništavanju i iscrpljivanju prirodnih bogatstava doprinosi bržem razvoju proizvodnih snaga društva. Zbog toga se nikako ne sme gubiti iz vida kvalitativna razlika u potrošnji materijala i sirovina za vojne potrebe i njihova potrošnja u normalnoj proizvodnji.

Iz izloženog nedvosmisleno proizilazi, da su posledice vojne potrošnje na privredni razvoj daleko veće od onih koje se mogu matematički izračunati.

Uključivanje vojne potrošnje u Marksovu šemu proširene reprodukcije društvenog kapitala

Svestrana analiza uticaja vojne potrošnje na privredni razvoj može se izvršiti jedino uključivanjem vojne potrošnje u tokove društvene reprodukcije na duži vremenski period. Smatramo, da je za ovakvu analizu najpogodnije uključivanje vojne potrošnje u Marksovu šemu proširene reprodukcije društvenog kapitala. Ovo iz razloga, što Marksova teorija društvene reprodukcije otkriva najopštije zakonitosti koje važe za sve zemlje bez obzira na društveni sistem. I najzad, Marksova teorija društvene reprodukcije omogućava sagledavanje tempa privrednog razvoja u zavisnosti od polaznih pretpostavki za duži vremenski period. Ona je teorijski polazna osnova svakog sistema planiranja društvene proizvodnje i privrednog razvoja.

U analizi reprodukcije društvenog kapitala Marks je apstrahovao niz pojava, kako bi otkrio zakone u njihovom najčistijem obliku. Pa-

ralelna analiza niza nebitnih pojava i suprotnih tendencija, umnogome bi otežavala, ako ne i potpuno onemogućavala, sagledavanje suštine stvari, tj. otkrivanje zakonitosti. Marks je apstrahovao sve vanekonomske faktore koji bi mogli da utiču na proces reprodukcije. Otuda u Marksovoj analizi društvene reprodukcije nema mesta posebnom uključivanju vojne potrošnje. Sa druge strane, u periodu u kome je Marks živeo, vojna potrošnja ni u kvantitativnom, ni u kvalitativnom pogledu nije mogla imati neki bitan uticaj na proces društvene reprodukcije. No bez obzira na to, što je apstrahovao vojnu potrošnju, Marks je odredio njeno mesto u sistemu društvene proizvodnje i raspodeli nacionalnog dohotka. U pretpostavci postojanja čistog kapitalističkog načina proizvodnje veoma precizno je određeno to mesto:

„Svi članovi društva koji ne figurišu u reprodukciji, sa radom ili bez rada, mogu svoj udeo u godišnjem robnom proizvodu — dakle svoja sredstva potrošnje — dobijati od prve ruke samo iz ruku onih klasa kojima proizvodnja pripada od prve ruke — od proizvodnih radnika, industrijskih kapitalista i zemljoposjednika. Ukoliko su njihovi dohoci materialiter (stvarno) izvedeni iz najamnine (proizvodnih radnika), profita i zemljišne rente, te se stoga prema onim originalnim dohocima pojavljuju kao izvedeni. Ali sa druge strane, primaoci ovih u ovom smislu izvedenih dohodaka primaju ih na osnovu svoje društvene funkcije: kao kralj, pop, profesor, kurva, najamni vojnik itd., te mogu, dakle, ove svoje funkcije smatrati originalnim izvorima svojega dohotka.”³

i dalje:

„... postoje samo dve polazne tačke: kapitalista i radnik. Sva lica drugih kategorija ili moraju primati novac od ovih dveju klasa za svoje usluge, ili su, ukoliko ga dobijaju bez protivusluge, suvlasnici viška vrednosti u obliku rente, kamate itd.”⁴

Iz navedenih stavova proizilazi da je vojna potrošnja neproizvodna potrošnja i da ona pada na teret radnika i kapitalista. Državni budžet obuhvata i vojni — iz koga se finansira vojna potrošnja. Prihodi državnog budžeta ostvaruju se zahvatanjem jednog dela najamnine radničke klase a drugim, zahvatanjem dela viška vrednosti koji prisvajaju kapitalisti. Nije bitno što se u formiranju državnih prihoda pojavljuju i drugi slojevi stanovništva. Ti slojevi primaju novac od osnovnih dveju klasa. Pretpostavka postojanja čistog kapitalističkog načina proizvodnje kojom Marks isključuje tzv. „treća lica” — proste robne proizvođače i napred navedene kategorije stanovništva, metodološki olakšava pristup uključivanju vojne potrošnje u tokove društvene reprodukcije.

Uključujući u Marksovu šemu proširene reprodukcije vojnu potrošnju mogu se sagledati posledice vojne potrošnje na privredni razvoj i raspodelu nacionalnog dohotka.

³ K. Marks: „Kapital”, II, „Kultura”, Beograd, 1947., str. 300.

⁴ Isto, str. 266.

U ovoj analizi zadržane su opšte pretpostavke i apstrakcije koje Marks koristi u analizi reprodukcije društvenog kapitala: da postoji idealna ravnoteža u proizvodnji, da se roba prodaje po vrednosti, da se vrednost i cena podudaraju, da se vrednost u toku reprodukcije ne menja, da organski sastav kapitala ostaje nepromenjen, da u prometu funkcioniše metalni novac, da ne postoji spoljna trgovina i da, kako je već istaknuto — postoji čist kapitalistički način proizvodnje. Pretpostavka o akumulaciji I odeljka, morala je biti izmenjena obzirom na vojnu potrošnju. U Marksovoj šemi proširene reprodukcije višak vrednosti delio se na fond akumulacije i fond lične potrošnje u srazmeri 1:1. Sa uključivanjem vojne potrošnje koja ima prioritet nad svim oblicima potrošnje ova srazmera je morala da bude izmenjena.

Pretpostavke od kojih polazimo prilikom uključivanja vojne potrošnje u Marksovu šemu proširene reprodukcije su sledeće:

- 1) Vojna potrošnja zahvata 10% nacionalnog dohotka;
- 2) Izdaci u vojne svrhe u istom procentu terete radničku i kapitalističku klasu — 10% se odbija od najamnina i 10% od viška vrednosti;
- 3) Raspodela viška vrednosti I odeljka društvene proizvodnje na fond akumulacije i fond lične potrošnje kapitalista vrši se u srazmeri 1:2;
- 4) Ukupna suma izdvojena za odbranu raspoređuje se i to 20% na plate u armiji, 60% za industriju naoružanja i 20% na profit kapitalista u industriji naoružanja;
- 5) Plate u armiji troše se na sredstva lične potrošnje;
- 6) Vojna industrija zahvata 60% od ukupne sume namenjene odbrani. Celokupan iznos koji pripada industriji naoružanja deli se na C i V u srazmeri 9:1. Vojna industrija za prostu i proširenu reprodukciju kao prioriteta delatnost izdvaja 5% sredstava za proizvodnju ili 3,33% bruto produkta I odeljka godišnje. U industriji naoružanja se ne stvara profit, jer se radi o neproizvodnoj potrošnji;
- 7) Kapitalisti u industriji naoružanja preraspodelom dobijaju 20% od ukupne sume namenjene odbrani — na ime profita. Ovakva pretpostavka proizilazi iz već iznetih stavova: a) da je industrija naoružanja neproizvodna oblast i da se u njoj ne stvara vrednost i višak vrednosti; b) da profit kapitalista u vojnoj industriji predstavlja deo viška vrednosti i deo najamnina koji je država neekonomskim putem prisvojila. Raspodela se vrši između vojničke kaste i kapitalista u industriji naoružanja.

Nešto detaljnije treba objasniti pretpostavke raspodele profita na akumulaciju i ličnu potrošnju. Ova raspodela određena je mogućnostima za dodatnim proširenjem postojanog kapitala u industriji naoružanja i već utvrđenim organskim sastavom kapitala 9:1. U prvoj godini ukupna suma za industriju naoružanja iznosi 210. Ona se deli na 189 C i 21 V (9:1). Pošto se polazi od pretpostavke da se godišnje za C u industriji naoružanja izdvaja 3,33% društvenog bruto produkta I odeljka, odn. 200, to su i praktično mogućnosti za proširenje C samo u iznosu od 11. Proširenje C za 11 zahtevaće proširenje V za 1,22. Na toj osnovi formiraće se fond akumulacije od profita u industriji naoružanja u iznosu od

12,22%, dok će ostatak od ukupnog profita (70) u iznosu od 57, 78 predstavljati fond lične potrošnje kapitalista u industriji naoružanja.

8) Svi delovi nacionalnog dohotka utrošeni u vojne svrhe ispadaju iz daljeg toka društvene reprodukcije.

Analiza se ograničava na šestogodišnji period kako bi se upoređenjem sa Marksovom šemom proširene reprodukcije društvenog kapitala mogle da sagledaju posledice izdataka za odbranu na privredni razvoj, raspodelu nacionalnog dohotka i zaposlenost. U cilju preglednosti, postupak uključivanja vojne potrošnje u Marksovu šemu proširene reprodukcije podeljen je na više operacija.

1) Polazna Marksova šema proširene reprodukcije društvenog kapitala:

$$I \quad 4.000 \text{ C} + 1.000 \text{ V} + 1.000 \text{ M} = 6.000$$

$$II \quad 1.500 \text{ C} + 750 \text{ V} + 750 \text{ M} = 3.000$$

2) Izdvajanje 10% nacionalnog dohotka za odbranu:

$$I \quad 1.000 \text{ V} + 1.000 \text{ M} = 2.000$$

$$II \quad 750 \text{ V} + 750 \text{ M} = 1.500$$

$$1.750 \text{ V} + 1.750 \text{ M} = 3.500$$

$$VP = \frac{3.500 \times 10}{100}$$

$$VP = 350$$

3) Raspodela izdataka u vojne svrhe na odeljke, radnike i kapitaliste:

$$I \quad 1.000 \text{ V} + 1.000 \text{ M} = 2.000$$

$$- \quad 10\% \quad \begin{array}{cc} 100 & 100 \\ \hline & \end{array} = 200$$

$$I \quad 900 \text{ V} + 900 \text{ M} = 1.800$$

$$II \quad 750 \text{ V} + 750 \text{ M} = 1.500$$

$$- \quad 10\% \quad \begin{array}{cc} 75 & 75 \\ \hline & \end{array} = 150$$

$$II \quad 675 \text{ V} + 675 \text{ M} = 1.350$$

4) Plate u armiji (PA) 20% od ukupne sume namenjene odbrani:

$$PA = 70$$

5) Industrija naoružanja (IN): od ukupne sume namenjene odbrani:

$$IN = 210$$

Raspodela IN na C i V:

210
9:1 189 C 21 V

6) Profit kapitalista u industriji naoružanja 20% od ukupne sume izdvojene u vojne svrhe:

Pr = 70

Raspodela profita:⁵

70
12,22 FA 57,78 FLPK
9:1 11,0 c 1,22 v

Raspodela profita u IN

God.	Ukupni Profit	c	v	FA	FLPK
1.	70,00	11,00	1,22	12,22	57,78
2.	73,6	13,28	1,47	14,75	58,85
3.	78,016	14,077	1,564	15,641	62,375
4.	82,6972	14,9216	1,6102	16,5531	66,1654
5.	87,659	15,519	1,724	17,243	70,416
6.	92,9286	16,7658	1,8628	18,6286	74,2900

7) Prioritetno izdvajanje sredstava za proizvodnju za industriju naoružanja iz ukupne proizvodnje I odeljka:

Društveni bruto proizvod I odeljka		6.000
Potrebe IN za C	189	
Potrebe IN za c	11	200

Ostatak društvenog bruto proizvoda 5.800

Ukupne potrebe IN za C za prostu i proširenu reprodukciju iznose 200, odnosno 3,33% od ukupnog bruto produkta I odeljka.

8) Proširena reprodukcija I odeljka:

900 M
1:2 300 FA 600 FLPK
4:1 240 c 60 v

⁵ Kao što je već rečeno, industrija naoružanja kao prioriteta delatnost najpre zahteva sredstva za proizvodnju u iznosu od 3,33% društvenog bruto proizvoda I odeljka. Ovaj iznos obuhvata potrebe IN za C za prostu i proširenu reprodukciju. Kako je maksimalni iznos C unapred utvrđen, a istovremeno data prvobitna raspodela IN na C i V, to će i razlika između maksimalnog C i polaznog C predstavljati iznos koji omogućuje proširenje c u industriji naoružanja. Pošto je poznat organski sastav kapitala, time je određeno i dodatno v, fond akumulacije i fond lične potrošnje kapitalista u industriji naoružanja. Polazeći od tih pretpostavki prikazujemo šemu raspodele profita u industriji naoružanja za 6 godina:

9) Realizacija ostatka društvenog bruto proizvoda I odeljka za podmirenje sopstvenih potreba:

Ostatak društvenog bruto proizvoda		5.800
Potrebe I za C	4.000	
Potrebe I za c	240	4.240
		<hr/>
Nerealizovani proizvod I odeljka		1.560
Potrebe II odeljka u sredstvima za proizvodnju za prostu reprodukciju		1.500
		<hr/>
Mogućnost za proširenje sredstava za proizvodnju u II odeljku ⁶		60

10) Potrebe I odeljka u sredstvima za život:

I V	900
I v	60
I FLPK	600
	<hr/>
	1.560

11) Proširena reprodukcija II odeljka:⁷

	675 M
	90 FA 585 FLPK
2:1	60 c 30 v

12) Realizacija II odeljka:

Društveni bruto proizvod II odeljka		3.000
Za vojne potrebe:		
Za plate u armiji	70	
IN V	21	
IN v	1,22	
IN FLPK	57,78	150,00
		<hr/>
		2.850,00

⁶ Jedna od zakonitosti proširene reprodukcije bila je da akumulacija I odeljka određuje akumulaciju II odeljka. Pošto potrošnja u vojne svrhe ima prioritet nad svim vidovima potrošnje, to ona postaje faktor koji određuje akumulaciju I odeljka. Dalje, akumulacija I odeljka, shodno zakonitostima proširene reprodukcije određuje akumulaciju II odeljka.

⁷ Akumulacija I odeljka određuje akumulaciju II odeljka. I odeljak može dati II — sredstva za proizvodnju za proširenu reprodukciju samo u iznosu od 60. Polazeći od organskog sastava kapitala 2:1 automatski je određen dodajni v a time i fond akumulacije i fond lične potrošnje kapitalista.

Za podmirenje potreba u sredstvima za život II odeljka:

II V	675	
II v	30	
II FLPK	585	1.290,00
		<hr/>
Nerealizovani proizvod II odeljka		1.560,00

13) Potrebe II odeljka u sredstvima za proizvodnju:

II C	1.500
II c	60
	<hr/>
	1.560

14) Razmena između odeljaka:

$$\begin{aligned}
 I(V + v + \text{FLPK}) &= II(C + c) \\
 I(900V + 60v + 600\text{FLPK}) &= II(150C + 60c) \\
 1.560 &= 1.560
 \end{aligned}$$

15) Celokupan društveni proizvod je realizovan i proizvodnja u drugoj godini počinje:

$$\begin{aligned}
 I\ 4.240\ C + 1.060\ V + 1.060\ M &= 6.360 \\
 II\ 1.560\ C + 780\ V + 780\ M &= 3.120
 \end{aligned}$$

Na osnovu iznetih pretpostavki i postupaka proces reprodukcije društvenog kapitala može se produžiti na željeni vremenski period. Autor je primenio postupak na šest godina, smatrajući da je to dovoljan vremenski period za kompariranje sa Marksovom šemom proširene društvene reprodukcije i za otkrivanje zakonitosti društvene reprodukcije uključujući vojnu potrošnju.⁸ Na osnovu takve analize može se doći do sledećih zaključaka:

1) Društveni proizvod I odeljka mora da bude veći od postojanog kapitala prvog i drugog odeljka, kao i sredstava za proizvodnju koja vezuje vojna potrošnja — da bi ostao višak sredstava za proizvodnju za proširenu reprodukciju. Ako se uzme u obzir da savremena industrija naoružanja ima visok organski sastav kapitala, onda je neophodno da tempo porasta I odeljka mora biti daleko brži od tempa porasta II odeljka. Međutim, iako se polazi od pretpostavke brzog tempa porasta I odeljka, to ne znači da su akumulacione mogućnosti povećane, s obzirom da određeni deo sredstava za proizvodnju angažuje vojna industrija.

⁸ Da ne bi zamarali čitaoca ponavljanjem postupka a i zbog ograničenosti prostora smatramo da nije potrebno navedeni postupak primenjivati na svaku godinu posmatranog perioda. Zbog toga su u daljem radu posmatrani zbirni rezultati koji su dobijeni primenom ovog postupka.

2) Potrošnja sredstava za proizvodnju u industriji naoružanja određuje obim akumulacije prvog odeljka, a ova zatim akumulaciju II odeljka. To iz razloga, što vojna potrošnja ima prioritet nad svim oblicima potrošnje.

3) Vojna potrošnja znatno usporava tempo porasta društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka. U Marksovim šemama proširene reprodukcije društvenog kapitala produženim na šest godina, godišnja stopa rasta društvenog proizvoda I odeljka iznosila je 10% godišnje. Ista stopa rasta važi i za II odeljak, kao i za ukupan društveni proizvod — posmatrano od treće godine.⁹

Indeks porasta društvenog proizvoda za posmatrani vremenski period (šesta kroz prvu godinu) iznosi: za I odeljak 161,05, drugi 156,17% i za ukupni društveni proizvod 159,42%.

Nacionalni dohodak u Marksovim šemama po odeljcima i ukupni raste takođe po stopi od 10% godišnje, a za 6 godina indeks porasta iznosi: za I odeljak 161,05, za drugi 156,17% i za ukupni 158,95%.

Niže navedena tabela pokazuje tempo porasta društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka sa uključivanjem vojne potrošnje.

G.	Društveni proizvod			Nacionalni dohodak		
	I odeljak	II odeljak	Ukupno	I odeljak	II odeljak	Ukupno
1.	6.000,00	3.000,00	9.000,00	2.000,00	1.500,00	3.500,00
2.	6.360,00	3.120,00	9.480,00	2.120,00	1.560,00	3.680,00
3.	6.741,60	3.307,20	10.048,80	2.247,20	1.653,60	3.900,80
4.	7.146,10	3.505,64	10.651,74	2.382,04	1.752,82	4.134,86
5.	7.574,867	3.715,981	11.290,848	2.254,962	1.857,990	4.382,952
6.	8.029,360	3.938,941	11.968,301	2.676,460	1.969,470	4.645,930

Tempo porasta navedenih agregatnih veličina

1.	100,00	100,00	100	100,00	100,00	100,00
2.	106,00	104,00	105,33	106,00	104,00	105,14
3.	106,00	106,00	106,00	106,00	106,00	106,00
4.	106,00	106,00	106,00	106,00	106,00	106,00
5.	106,00	106,00	106,00	106,00	106,00	106,00
6.	106,00	106,00	106,00	106,00	106,00	106,00
6/1	133,82	131,28	132,98	133,82	131,29	132,74

Sa uključivanjem vojne potrošnje u tokove društvene reprodukcije, stopa porasta društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka pada na 6%

⁹ Dr Radmila Stojanović zastupa mišljenje da u analizi proširene reprodukcije društvenog kapitala treba poći od druge godine, da bi se dobio uravnoteženi porast svih elemenata. Ona istovremeno daje i objašnjenje zbog čega se pojavljuje odstupanje od ravnomernog porasta društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka ukoliko se pođe od početne Marksove šeme.

Vidi: dr Radmila Stojanović: „Ciklično kretanje kapitalističke privrede“, Beograd, 1955., str. 11.

godišnje, dok indeks porasta za 6 godina iznosi i to: za društveni proizvod I odeljka 133,82%, II odeljka 131,28% i za ukupni 132,98%; za nacionalni dohodak I odeljka 133,82%, II odeljka 131,29% i za ukupni 132,74%.

Vojna potrošnja smanjuje stopu društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka srazmerno delu nacionalnog dohotka koji se odvaja za odbranu i učešću industrije naoružanja u celokupnoj sumi namenjenoj odbrani, kao i organskom sastavu kapitala u industriji naoružanja.

5) Vojna potrošnja utiče na smanjenje ostalih vidova potrošnje nacionalnog dohotka. To se može videti iz sledećih tabela:

I odeljak

G.	Nac. doh.		Akumulacija		Potrošnja				Vojna	
	Iznos	%	Iznos	%	radnika	kapitalista	potrošnja	Iznos	%	
1.	2.000,00	100	300,00	15	900,00	45	600,00	30	200,00	10
2.	2.120,00	100	318,00	15	954,00	45	636,00	30	212,00	10
3.	2.247,20	100	337,08	15	1.011,24	45	674,16	30	224,72	10
4.	2.382,04	100	357,306	15	1.071,918	45	714,612	30	238,204	10
5.	2.524,962	100	378,744	15	1.136,233	45	757,489	30	252,496	10
6.	2.676,460	100	401,469	15	1.204,407	45	802,938	30	267,646	10

II odeljak

1.	1.500,00	100	90,00	6	675,00	45	585,00	39	150,00	10
2.	1.560,00	100	140,40	9	702,00	45	561,60	36	156,00	10
3.	1.653,60	100	148,83	9	744,12	45	595,29	36	165,36	10
4.	1.752,82	100	157,756	9	788,769	45	631,013	36	175,282	10
5.	1.857,990	100	167,220	9	836,096	45	668,876	36	185,799	10
6.	1.969,470	100	177,252	9	886,262	45	709,010	36	196,947	10

Ukupno

1.	3.500,00	100	390,00	11,14	1.575,00	45	1.185,00	33,86	350,00	10
2.	3.680,00	100	458,40	12,46	1.656,00	45	1.197,60	32,54	368,00	10
3.	3.900,80	100	485,91	12,46	1.755,36	45	1.269,45	32,54	390,08	10
4.	4.134,86	100	515,06	12,46	1.860,687	45	1.345,625	32,54	413,486	10
5.	4.382,952	100	545,96	12,46	1.972,329	45	1.426,365	32,54	438,295	10
6.	4.645,930	100	578,72	12,46	2.090,669	45	1.511,948	32,54	464,593	10

a) Vojna potrošnja, pre svega, najteže pogađa akumulaciju. U odnosu na Marksovu šemu, stopa akumulacije zbog vojne potrošnje opada i to: u I odeljku od 25 na 15; u II odeljku od 15 na 9% i ukupna od 20,79 na 12,46%.

b) Potrošnja radnika opada za 5% (u odnosu na Marksovu šemu reprodukcije od 50 na 45%);

c) Potrošnja kapitalista (isključujući kapitaliste u industriji naoružanja) u odnosu na Marksovu šemu reprodukcije pokazuje porast i to: kod I odeljka od 25 na 30%, kod II odeljka od 35 na 36% i ukupna od 39,21 na 32,54%. Potrošnja kapitalista raste zbog toga što vojna potrošnja prioritetno angažuje sredstva za proizvodnju, te na taj način smanjuje mogućnosti za proširenu reprodukciju.

6) Vojna potrošnja dovodi do ozbiljnih pomeranja u materijalnim tokovima društvene reprodukcije. Pre svega ona razvija proizvodnju posebnog odeljka društvene proizvodnje, što se direktno odražava na privredni razvoj. Sa druge strane, vojna potrošnja kao prioritetni oblik potrošnje neprekidna je pretnja uspostavljanju proporcija u društvenoj reprodukciji. U šemi se pošlo od pretpostavke ravnomernog porasta vojne potrošnje. Međutim, kako je to oblik potrošnje koji ničim objektivno nije određen, već zavisi u prvom redu od međunarodne političke situacije i odluka vrhova koji utiču na tu situaciju, a istovremeno i na kvantifikaciju vojne potrošnje, to će i promene u obimu vojne potrošnje predstavljati konstantno potencijalnu opasnost za proporcije u društvenoj reprodukciji a samim tim i za stabilnost privrede.

7) Vojna potrošnja utiče i na smanjenje ukupne zaposlenosti. Marks u svojim šemama proširene reprodukcije društvenog kapitala nije tretirao problem zaposlenosti. Međutim, on je za našu analizu i te kako značajan imajući u vidu tvrdnje protagonista hladnog rata i naoružanja da se kroz vojnu potrošnju rešava i problem zaposlenosti. U cilju osvetljavanja i ovog problema, neka nam bude dopušteno, da u Marksovu šemu proširene reprodukcije uključimo i kretanje zaposlenosti. Polazeći od pretpostavke da je prosečna lična potrošnja po radniku 10, dolazi se do sledeće dinamike zaposlenosti:

God.	V	Iv	Iiv	Ukupna potrošnja radnika	Broj radnika	Indeks porasta
1.	1.750,00	100,00	50,00	1.900,00	190,00	100
2.	1.900,00	110,00	80,00	2.090,00	209,00	110
3.	2.090,00	121,00	88,00	2.299,00	229,90	110
4.	2.229,00	133,10	96,8	2.528,90	252,89	110
5.	2.528,90	146,41	106,48	2.781,79	278,18	110
6.	2.781,79	161,05	117,13	3.059,97	305,99	110
					6/1	161,05

Uključujući i vojnu potrošnju u Marksovu šemu proširene reprodukcije, kretanje zaposlenosti (pod istim pretpostavkama) bilo bi sledeće:

G.	V	I v	II v	Indeks naoruž. (V + v)	Plate u armiji	Ukupna lič. potr. zaposlenih	Broj rad.	Indeks porasta
1.	1.575,00	60,00	30,00	22,22	70,00	1.757,22	175,72	100
2.	1.565,00	63,60	46,80	23,55	73,60	1.863,55	186,35	106
3.	1.755,36	67,42	49,61	24,969	78,016	1.975,375	197,53	106
4.	1.860,687	71,461	52,585	26,419	82,697	2.093,850	209,38	106
5.	1.972,329	75,749	55,740	28,022	87,659	2.219,499	221,95	106
6.	2.090,669	80,294	59,084	29,738	92,918	2.352,704	235,27	106
							6/1	133,89

Iz navedene analize proizilazi da vojna potrošnja smanjuje stopu zaposlenosti za 4% godišnje, a za vremenski period od 6 godina za 27,16% (indeks zaposlenosti opada od 161,05 na 133,89%). Zaposlenost se smanjuje i pored toga što su u analizu uključeni i radnici u industriji naoružanja i vojna lica. Treba imati u vidu, da bi smanjenje zaposlenosti bilo veće ukoliko bi se uzelo u obzir da su plate pripadnika u armiji veće od prosečnih primanja radnika i službenika u privredi.

*
* *

Iz navedene analize proizilazi da se vojna potrošnja mora posebno posmatrati u odnosu na sve vidove potrošnje nacionalnog dohotka. Ovo iz razloga, što vojna potrošnja, u celini posmatrano negativno utiče na privredni razvj. Ona pre svega smanjuje ostale oblike potrošnje. Sa druge strane, ona smanjuje stopu privrednog razvoja, opštu zaposlenost, prouzrokuje neracionalno trošenje ukupnog fonda rada, usmerava privredu na razvoj onih grana koje nemaju mnogo veze sa normalnom reprodukcijom materijalnih dobara za egzistenciju društva, stvara razne disproporcije u privredi s obzirom da objektivno ničim nije određena — već subjektivnim procenama vrhova koji utiču i na međunarodnu političku situaciju i na obim vojne potrošnje, i najzad, ona vezuje materije koje su od velikog značaja za proširenu reprodukciju društva. Na taj način iscrpljuju se prirodna bogatstva društva potrošnjom koja nikada neće imati neke efekte na privredni razvoj.

Dr Jovan Petrović,
docent

LA CONSOMMATION MILITAIRE ET LE DEVELOPPEMENT ECONOMIQUE

(Résumé)

Un progrès remarquable a été enregistré au cours de la dernière décennie dans la théorie du développement économique. Cependant, malgré cela un grand défaut de l'éclaircissement théorique de ce problème est de négliger une composante très importante du développement économique moderne. Il s'agit de la consommation militaire et d'une série de questions attachées à ce domaine. L'omission d'analyser la consommation militaire dans le développement économique ne saurait être justifiée. Et cela à plus forte raison que, dans les conditions du développement paisible durant les derniers vingt-cinq ans les dépenses militaires ont atteint une telle ampleur qu'elles doivent être prises en considération dans chaque analyse du développement économique. Il suffit de mentionner que certains pays dépensent entre 10 et 30% de leur revenu national pour les besoins militaires, et que 8—9% de la production de tous les biens et services dans le monde, soit près de 180 milliards de dollars par an, sont utilisés à des fins militaires.

Dans son étude, l'auteur procède à une analyse différenciée de la consommation militaire par rapport aux autres formes de consommation du revenu national, tout en examinant l'effet de la consommation militaire sur le développement économique. A cette fin, il a séparé l'industrie des armements qu'il traite dans une section spéciale de la production sociale, incluse dans le schéma marxiste de la reproduction élargie du capital social. L'analyse est effectuée pour une période de six ans, et ses résultats comparés à ceux du schéma marxiste pour une période analogue.

L'auteur est arrivé aux conclusions suivantes:

1) La consommation militaire doit être traitée séparément par rapport à toutes les autres formes de consommation du revenu national;

2) Envisagée sous l'aspect du développement économique, la consommation militaire a les effets négatifs suivants: a) elle réduit le taux du développement économique, b) réduit l'emploi général, c) provoque une dépense peu rationnelle du fonds de travail total, d) oriente l'économie vers le développement des branches sans particulière importance pour la reproduction normale des biens matériels nécessaires à l'existence de la société, e) crée diverses disproportions dans l'économie, du fait qu'elle n'est pas déterminée quantitativement, et f) bloque les matériels d'une grande importance pour la reproduction élargie de la société, épuisant ainsi les ressources naturelles par une consommation qui n'aura jamais un effet quelconque sur le développement économique.